

IMPORTANȚA SFÂNTULUI DIONISIE AREOPAGITUL ȘI A TEOLOGIEI LUI ASTĂZI

The Importance of Holy Dionysius the Areopagite and his theological teachings in today's perspective

Emanuel Ioan CĂȘVEAN

Abstract: *The controversial Holy Dionysius the Areopagite is among the greatest theologians of all time. Being aware of his importance, I wanted in this brief study to present his bio-bibliographical profile on the basis of Romanian and foreign bibliography, as well as to point out which are the strengths of his theology today. We hope that the current research will evolve into a broad and useful presentation for those who are interested in this topic.*

Key words: Holy Dionysius the Areopagite, writings, the nine orders of angels, identity dilemma, heavenly hierarchy.

Istoria creștinismului s-a bucurat dintotdeauna și se bucură și astăzi de prezența în cadrul ei a unor mari personalități harismatice care i-au marcat și îi marchează destinul. Dintre ei, unii au reușit să se impună și printr-o erudiție aparte și prin cercetări ce le-au făcut simțită prezența și în cadrul unor domenii conexe teologiei precum istoria¹, astronomia² sau filozofia³.

---

¹ Un exemplu în acest sens este cel supranumit *părintele istoriei bisericești*, episcopul Eusebiu al Cezareei Palestinei, trăitor în secolul al patrulea al erei noastre, care ne-a lăsat opere precum: Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, traducere Teodor Bodogae, colecția *Părinți și Scriitori Bisericești*, volum 13, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987, pp. 29-394; Idem, *Martirii din Palestina*, traducere Teodor Bodogae, colecția *Părinți și Scriitori Bisericești*, volum 13, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987, pp. 395-424, sau Idem, *Viața lui Constantin cel Mare*, traducere Radu Alexandrescu, colecția *Părinți și Scriitori Bisericești*, volum 14, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1991, pp. 19-291. Deosebit de importante sunt însă și operele lui Teodoret, episcopul Cirului (care o continuă pe cea dintâi, sau cea a lui Casiodor. Vezi: Fericitul Teodoret al Cirului, *Istoria bisericească*, colecția *Părinți și Scriitori Bisericești*, volum 44, traducere Vasile Sibiescu, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1995, și: Casiodor, *Istoria bisericească tripartită*, traducere Livia și Anca Manloache, colecția *Părinți și Scriitori Bisericești*, volum 75, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1998.

² Exemple în acest sens sunt părinții care s-au ocupat în scrierile lor cu prezentarea și analizarea creației, ei folosind adesea în operele lor termeni și exemple ce dovedesc bogate cunoștințe de astronomie. A se vedea în acest sens: Sfântul Vasile cel Mare, *Scrieri, partea întâia*, colecția PSB, volum 17, traducere de Dumitru Fecioru, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986, pp. 69-181 (Cf. Stanislas, *Introduction au L'HOMELIES SUR L'HEXAIMERON*, Paris, Editions du Cerf, 1949, pp. 5-49, unde este prezentată o analiză frumoasă și complexă a operei sale). Deosebit de importante sunt și operele Sfântului Grigore de Nyssa (Sfântul Grigore de Nyssa, *Cuvânt apologetic la Hexaimeron*, în volumul *Scrieri exegetice, dogmatico-polemice și morale*, traducere Teodor Bodogae, colecția *Părinți și Scriitori Bisericești*, volum 30, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1998, pp.

„The Importance of Holy Dionysius the Areopagite and his theological teachings in today's perspective”, *Astra Salvensis*, II, 4, p. 123-135

În ceea ce o privește pe cea din urmă, după cum remarcă și teologii contemporani, creștinismul și-a școlit inițial adepții în școlile păgâne⁴ și și-a însușit instrumentarul metodologic și terminologic al științelor profane⁵, în special ale ei, a încreștinat anumiți termeni ai acesteia, modificându-le, acolo unde a fost cazul, sensul, pentru a-și exprima adevărurile de credință într-un mod explicit și sistematic⁶, pentru ca ulterior, să dezvolte ea însăși un sistem teologico-filosofic propriu.

Odată împlinite aceste lucruri, părinți de seamă ai teologiei creștine dinainte de schismă, au fost preocupați să transpună în scris aspecte importante ale trăirilor lor sau să ofere generațiilor următoare opere de teologie ce elucidau anumite probleme, într-un limbaj adesea teoretic-speculativ ce se aseamăna cu cel al filosofiei.

Un exemplu în acest sens este și autorul scrierilor areopagite, care a fost identificat multă vreme de părinții primelor veacuri creștine cu grecul convertit de Sfântul Apostol Pavel în Areopag⁷ (a se vedea cuvântarea acestuia

9-129. Cf. Vasile Răducă, *Antropologia Sfântului Grigore de Nyssa*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1996, pentru o analiză frumoasă și bine documentată a aspectelor antropologice, dar și a celor ce țin de cosmogonie, regăsite în opera sa) sau ale Sfântului Ioan Gură de Aur. Pentru o analiză a operei cosmogonice a celui din urmă, a se vedea și: Laurence Brottier, „Sfântul Ioan Hrisostom: o creație ordonată oferită ca spectacol omului”, în *Creația*, colecția *Sfinții părinți pe înțelesul tuturor*, volum 1, traducere Miruna Tătaru-Cazban, București, Editura Anastasia, 2003, pp. 5-17.

³ Exemplu în acest sens este Sfântul Dionisie Areopagitul. Pentru opera lui, a se vedea: Sfântul Dionisie Areopagitul, *Opere complete*, traducere Dumitru Stăniloae, *Colecția Cărților de Seamă*, București, Editura Paideia, 1996. De asemenea, un mare părinte trăitor în secolul al șaptelea, care s-a remarcat printr-o operă teologică de profunzime, ce cuprinde interferențe cu zona filosofiei, este și Sfântul Maxim Mărturisitorul. A se vedea, de exemplu: Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, traducere Dumitru Stăniloae, colecția *Părinți și Scriitori Bisericești*, volum 80, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1983.

⁴ Așa cum rezultă din cele arătate, școlile păgâne au coexistat o vreme cu cele creștine, astfel încât de-a lungul anilor vom găsi elevi păgâni la școlile creștine și profesori creștini la școlile păgâne. Nicolae Corneanu, *Miscelaneea patristică*, colecția „Cum Patribus”, Timișoara, Editura Amacord, 2001, p. 97. Cf. Sozomen, *Istoria Bisericească*, V, 18, traducere I. P. S. Iosif Gheorghian, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1897, p. 200.

⁵ Nicolae Corneanu, *Origen și Celsus. Confruntarea creștinismului cu păgânismul*, București, Editura Anastasia, 1999, p. 5.

⁶ Un exemplu elocvent în acest sens îl constituie sinodul întâi ecumenic, unde în termeni precum *ousia*, *fisis* și *esensis*, Sfinții Părinți au definit adevărurile dogmatice privitoare la Persoana Mântuitorului Hristos, rezolvând astăzi problema arianismului, care alături de apolinarism, a dat startul disputelor hristologice în Biserică. Cf. Ioan Coman, *Și Cuvântul trup s-a făcut—Hristologie și mariologie patristică*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1993, p. 31.

⁷ Ioan G. Coman, *Patrologie*, ediție coordonată de Iulian Mustață, Derwent, Sfânta Mănăstire Derwent, 2000, p. 179. Cf. Ioan Ică jr, *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului, studii și texte*, Sibiu, Editura Deisis, 2011, p. 133. Cf. Claudio Moreschini, *Istoria filosofiei patristice*, traducere Alexandra Cheșcu, Mihai-Silviu Chirilă și Doina Cernica, Iași, Editura Polirom, 2009, p. 679.

de acolo și urmările ei, din cartea *Faptele Apostolilor*, capitolul 16). Opera și personalitatea lui au constituit, după cum remarcă cercetătorii, „unul dintre cele mai interesante capitole din istoria ideilor din cultura Europei ultimelor cincisprezece secole”.⁸ Ea s-a conservat sub forma unui corpus ce a fost deosebit de utilizat în cercetările teologico-filosofice ale tuturor epocilor istorice. Sesizând importanța lor și analizând structura lor, părintele Ioan Ică jr. prezenta structura corpusului dionisian astfel: „Scrierile dionisiene au circulat sub forma unui corpus (*Corpus Dionysiacum*), alcătuit din 14 scrieri, sub formă epistolară adresate unor personaje apostolice sau din anturajul lor nemijlocit: patru veritabile tratate adresate lui Timotei și tratând Despre ierarhia cerească, Despre ierarhia bisericească, Despre numirile divine și Despre teologia mistică, urmate de alte zece piese („epistole”), de dimensiuni mai mici pe diverse teme (patru adresate monahului Gaius, una diaconului Dorotei, una preotului Sopater, alta episcopului Policarp, una monahului Demofil, una episcopului Tit și ultima apostolului Ioan)”.⁹

Având în vedere ponderea lor cantitativă deloc de neglijat, vechimea lor și importanța lor pentru teologia și filosofia tuturor timpurilor ulterioare apariției, ne-am propus ca în paginile următoare să analizăm o parte importantă a operei sale, în care Sfântul vorbește despre ierarhia cerească și oferă o serie de informații ce o revoluționează pe cea dintâi și completează cele cunoscute până atunci în cadrul celei de-a doua, câștigându-și, pe bună dreptate, locul între marii teologi și filosofi ai tuturor timpurilor.

Sfântul Dionisie Areopagitul-repere bio-bibliografice:

Înainte de a prezenta principalele aspecte ale operei pseudo-areopagitice, considerăm necesară prezentarea, fie și succintă, a principalelor repere bio-bibliografice ale personalității cercetate și a contextului în care ea a activat. Aceasta va fi utilă atât cititorilor nefamiliarizați cu dânsul, cât și celor familiarizați ce vor dori să aprofundeze problematica identitară și cea bio-bibliografică sau să-și actualizeze cunoștințele.

Acest mare filosof și teolog deopotrivă, pe care unii au încercat de-a lungul timpului să-l identifice cu grecul convertit în urma cuvântării areopagitice a lui Pavel (descrisă în *Faptele Apostolilor* 17, 34¹⁰), în timp ce alții s-au grăbit să-l

⁸ Rene Roques, „Denys l'Areopagite (le Pseudo)”, dans vol. *Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique et histoire*, vol. III, Paris, Beauchamps, 1954, p. 244.

⁹ Ioan Ică jr, *De la Dionisie Areopagitul*, p. 133.

¹⁰ Claudio Moreschini, *Istoria filosofiei patristice*, p. 679. Altminteri, confuzia s-a datorat faptului că el a folosit în scrierile sale nume ale unor personalități neotestamentare precum Pavel sau Timotei, Iacov, fratele Domnului, dar și prin intitularea sa sub numele de Dionisie, care e contemporan cu apostolii, cel mai probabil dintr-o strategie ce voia să confere scrierii sale prestigiu și receptare, des întâlnită în acea perioadă. Cf. Constantin Voicu, *Patrologie și literatură*

„The Importance of Holy Dionysius the Areopagite and his theological teachings in today's perspective”, *Astra Salvensis*, II, 4, p. 123-135

suprapună personalității autohtone a lui Dionisie Exiguul,¹¹ iar alții cu Dionisie de Gaza,¹² fără prea mulți sorți de izbândă însă, s-a născut, conform împărțirii cronologice a perioadei patristice, în cea de-a treia etapă a ei, clasificată pe nedrept ca fiind una *de decadentă*,¹³ dacă ne raportăm la personalitățile care-i împodobesc și definesc evoluția.

Data precisă a nașterii sale sau anul în care s-a petrecut ea nu se cunoaște cu exactitate, însă faptul că scrierile sale au început să fie cunoscute și uzitate începând cu secolul al VI-lea, în contextul disputelor monofizite din jurul anului 533,¹⁴ i-a făcut pe patrologii care s-au oprit asupra cercetării vieții și operei sale să plaseze data nașterii sale fie în cel de-al cincilea secol al erei noastre, la cumpăna acestuia cu cel următor, fie la debutul celui de-al șaselea, opiniile nefiind însă unanime în acest sens.¹⁵

Ca și data nașterii lui, și celelalte aspecte ale vieții autorului despre care vorbim sunt învăluite în mister, autorii preferând să abordeze problematica areopagitică din perspectiva operei sale, sau să se oprească doar asupra unor chestiuni generale de periodizare, datorită pauperității existente în rândul surselor și a misterului ce planează asupra identității sale telurice și a modului ei de manifestare.¹⁶

În identificarea perioadei în care a trăit, de mare folos au fost analiștilor și criticilor, începând de la Lorenzo Valla, care a pus pentru prima dată la îndoială autenticitatea spuselor lui și a perioadei în care a trăit,¹⁷ o serie de amănunte pe care el le descrie și care au putut fi identificate, prin comparație, ca aparținând anumitor opere istorice în chip particular și nu altora anterioare sau

postpatristică, volum III, București, Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2010, p. 7; Gherasim Timuș, *Dionisie Areopagitul*, în *Dicționarul agbiografic cuprinzând pe scurt viețile sfinților*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1898, pp. 214-215.

¹¹ Cf. Gheorghe Drăgulin, *Identitatea lui Dionisie Pseudo-Areopagitul cu ieromonahul Dionisie Smeritul (Exiguul)*, Craiova, Editura Mitropoliei Olteniei, 1991, p. 7; și Idem, *Sfântul Dionisie Smeritul și Areopagitul, Părintele erei creștine*, București, Editura Proxima, 2008, p. 15, 18, 19, *passim*; Idem, „L'identité de le Denys Pseudo Areopagite avec l'hermoine Denys le Petit (Exiguus)”, în *Calendarul Credința, al Arhiepiscopiei Misionare Ortodoxe Române din America și Canada*, Detroit, 1993, pp. 180-184, argumentele sale nefiind însă cele mai convingătoare posibile și neelucidând problematica identității acestuia, la fel cum nu au făcut-o nici cei care l-au identificat cu trăitorii din timpurile de început ale Bisericii.

¹² Constantin Voicu, *Patrologie și literatură postpatristică*, volum III, p. 8.

¹³ *Ibidem*, vol. I, p. 17.

¹⁴ Ioan G. Coman, *Patrologie*, p. 179.

¹⁵ Cf. ***, *Viețile Sfinților pe luna octombrie*, volum II, Partea a II-a, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1902, p. 110.

¹⁶ Cf. Constantin Voicu, *Patrologie și literatură postpatristică*, volum III, p. 8; Ioan G. Coman, *Patrologie*, p. 179; Rene Roques, „Denys l'Areopagite (le Pseudo)”, dans vol. *Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique et histoire*, vol. III, pp. 244-459.

¹⁷ Ioan G. Coman, *Patrologie*, p. 179.

posterioare acestora. Astfel, folosirea expresiilor hristologice în forma post-calcedoniană sau descrierea unor structuri monahale specifice celui de-al cincilea secol, a unor rânduieli liturgice despre care există dovezi că s-au concretizat abia într-un anume secol, reprezintă elemente cheie, de mare importanță în identificarea personajului și a arealului teologic sau geografic în cadrul căruia a activat. Valorificând aceste aspecte, părintele Constantin Zvoicu afirmă: „Spune, de exemplu, că își bazează învățătura pe Sfintele Scripturi, transmise nouă de Părinți”, expresie nepotrivită pe vremea Apostolilor, arată monahismul înfloritor în timpul cât scrie; arată că Simbolul Credenței se cântă la Sfânta Liturghie, fapt ce s-a introdus pentru prima dată în anul 476 în Antiohia de către monofiziți, iar de către credincioșii ortodocși abia mai târziu. S-a dovedit apoi că a utilizat scrierile neoplatonicului Proclu (+485),¹⁸ ultimul titular al catedrei de filosofie a universității din Atena, în special cartea sa despre subzistența răului. Prin expresiile hristologice dovedește că scrie pe vremea disputelor monofizite de după Sinodul al IV-lea Ecumenic, ai cărui termeni „neîmpărțit”, „nedespărțit”, „neamestecat” și „neschimbat” îi folosește, și anume pe timpul Henotikonului (485-519), căci evită să se declare hotărât în privința unirii naturilor lui Hristos, ba chiar folosește expresia pretins monotelită „Tes Teandriken energian”.¹⁹

Data fiind această stare de lucruri, pare elucidată cel puțin parțial problematica secolelor în care a trăit Dionisie. Autorii vorbesc astfel despre opera sa ca fiind scrisă pe la anul 500 în Siria și o definesc drept una de mare finețe ce nu s-ar putea regăsi decât în cea de-a treia perioadă patristică datorită stilului și frumuseții: „Teologia scrierilor areopagitice e așa de evoluată și de rafinată, limba așa de abstractă, încât ele nu pot aparține perioadelor I și II patristice, ci numai perioadei III. Autorul despre care Stiglmayr zice că ar fi chiar Sever de Antiohia, a împrumutat numele aceluia filosof atenian convertit de Pavel, Dionisie pentru a-și valorifica și impune operele sale. De aici titlul dat de critica modernă, scrieri pseudo-areopagitice”.²⁰

Pentru ca scrierile lui să ajungă atât de rafinate, a fost cu certitudine necesară însă o perioadă destul de amplă de timp în cadrul căruia acest mare autor și cărturar să se formeze, să-și însușească instrumentarul terminologic specific filosofiei neoplatonice și ideile lui Proclu, dar și panopia de noțiuni dogmatice rezultate în urma disputelor hristologice ce au marcat secolul al IV-lea al erei noastre sau cele rezultate în urma primelor două sinoade ecumenice din secolul anterior acestuia, sau operele capitale ale părinților și scriitorilor

¹⁸ Cf. P. Hadot, „Filosofia elenistică”, în *Istoria Filosofiei*, volum 1-„Gândirile fondatoare”, traducere Daniela Nițu, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000, p. 92. Cf. Teodor N. Țirdea, Petru V. Berlinschi, Didina U. Nisteanu, Anatol I. Eșanu, Vitalie I. Ojovanu, *Dicționar de filosofie și bioetică*, Chișinău, Centrul Editorial-Poligrafic Medicina, 2004, p. 356.

¹⁹ Constantin Voicu, *Patrologie și literatură postpatristică*, volum III, p. 9.

²⁰ Ioan G. Coman, *Patrologie*, p. 179.

„The Importance of Holy Dionysius the Areopagite and his theological teachings in today's perspective”, *Astra Salvensis*, II, 4, p. 123-135

bisericești anteriori lui, pe care el le cunoaște, după cum se vede din lectura operelor lui, în care se regăsesc informații din Origen, Augustin, Atanasie cel Mare și din mulți alții.²¹ Or, acest lucru nu se putea face decât în decurs de câțiva ani, sau chiar de câteva decenii, dacă ne raportăm la felul în care se desfășura procesul educațional în acea perioadă și la capacitatea de asimilare pe care ar fi putut-o avea ca autodidact. Astfel, data nașterii lui poate fi plasată în mod cert undeva în cea de-a doua jumătate a secolului al V-lea, fie cu scurt timp înainte, fie la puțin timp după sinodul al IV-lea Ecumenic. În mod cert, a trebuit să treacă un timp până când hotărârile acestui sinod s-au generalizat și au devenit unanim cunoscute, ori acest timp poate fi identic cu cel al copilăriei și al adolescenței lui Dionisie.

Pe de altă parte, celelalte elemente descrise în cadrul lucrărilor sale,²² pe baza cărora cercetătorii au putut reconstitui epoca în care a trăit el și au putut observa influențele care i-au marcat existența, susțin și ele această ipoteză. În sprijinul ei se plasează și faptul că el a fost citat pentru prima dată în jurul anului 533, în contextul disputelor monofizite,²³ ca fiind o autoritate consacrată ce putea să ofere o serie de soluții privitoare la acea problemă. Până să ajungă o astfel de autoritate și până să fie receptată scrierea sa la nivel înalt de către teologii vremii și să devină într-un fel „normativă”, au trecut cu certitudine câteva decenii de la editarea ei. Până la scrierea ei, au trecut de asemenea, de la nașterea autorului, câteva decenii, ea vădind o temeinică pregătire în domeniul teologiei și filosofiei a scriitorului, ori aceasta nu putea fi dobândită decât pe parcursul mai multor decenii de viață și educație.

Dionisie s-a născut așadar în mod cert în cea de-a doua jumătate a secolului al V-lea al erei noastre. Data, anul, luna și ziua rămân însă necunoscute, la fel cum necunoscute vor rămâne atât identitatea precisă a lui, cât și elementele privitoare la viața și activitatea sa. În fond, misterul nu face decât să sporească frumusețea și misticismul acestui personaj controversat și poliidentitar ce a marcat atât de profund perioada patristică și epocile ulterioare ei.

Dionisie Pseudo-Areopagitul-dileme identitare:

Misterul care a învăluit, învăluie și probabil că va învălui până la finalul lumii identitatea lui Dionisie Pseudo-Areopagitul a constituit un element cu adevărat mobilizator ce a generat o multitudine de eforturi de reconstituire identitară și biografico-agiografică. Paradoxal însă, așa cum remarcă Ciprian

²¹ Emilian Voitovschi, „Istoria și literatura moralei creștine. Dela Constantin cel Mare pâna la împlinirea desbinării dintre Biserica răsăriteană și cea apuseană”, în *Candela*, număr 9/1906, p. 549.

²² Constantin Voicu, *Patrologie și literatură postpatristică*, volum III, p. 9.

²³ Ioan G. Coman, *Patrologie*, p. 179.

Toroczay: „Cu Dionisie avem un caz unic în istoria teologiei, ba chiar în întreaga istorie intelectuală: un om de cel mai înalt rang și de o forță prodigioasă își ascunde identitatea nu numai de secole de credulitate, dar și de pătrunderea critică a epocii moderne, și tocmai prin această ascundere și-a exercitat influența sa”.²⁴

Acest lucru nu a constituit însă întotdeauna o explicație suficient de puternică și un motiv de stopare a oricărei cercetări în acest sens. Dimpotrivă, dorința de a elucida un mister atât de puternic, acela al numelui real al personajului care provoacă atât filosofia timpului său cât și cea a celor ulterioare,²⁵ ce ar fi adus cu siguranță celebritatea și ar fi încununat cariera unui cercetător devotat unei astfel de cauze, a generat o multitudine de ipoteze cu privire la identitatea lui. Dintre acestea, în rândurile de mai jos, le vom identifica pe cele mai importante. Ele pornesc cu precădere de la statutul ce definește numele autorului, acela de Areopagit, căci de prenumele său și de veridicitatea lui, puțină lume s-a îndoit de-a lungul vremii.²⁶

Întrucât au existat însă și din această categorie, trebuie menționat faptul că Stiglmayr a fost unul dintre ei. Acesta l-a identificat pe Dionisie cu Sever de Antiohia, pornind în demersul său de la o serie de idei care sunt identice cu cele ale personajului despre care se cunosc cu mult mai multe lucruri cu privire la traseul său terestru și la activitatea sa în plan teologico-doctrinar.²⁷

Din păcate însă, argumentele sale, deși pertinente și bine structurate, nu elucidează problema și nu epuizează demersul identitar și acest lucru pentru că similitudinea ideologică poate fi explicată prin transmisibilitatea ideologică și prin influența unuia asupra celuilalt, în funcție de cel care a trăit întâi.

O altă ipoteză privitoare la identitatea dionisiană îi aparține germanului G. Kruger, care pornind de la elementele pe baza cărora acesta poate fi integrat din punct de vedere cronologic și de la particularitățile stilistice și argumentative, îl identifică ca fiind sirian și susține că personajul atât de disputat și controversat nu este altul decât scolasticul Dionisie din Gaza, opinia lui fiind preluată și de către patrologul contemporan Constantin Voicu.²⁸ Din păcate însă, nici aceasta nu beneficiază de suficiente argumente și de un consens între istorici și nu poate fi considerată ca definitivă decât în măsura în care cercetări și descoperiri ulterioare de natură arheologică vor confirma afirmația lui.

²⁴ Ciprian Iulian Toroczai, *Tradiția patristică în modernitate: ecleziologia părintelui Georges V. Florovsky (1893-1979) în contextul mișcării neopatrstice contemporane*, Sibiu, Editura Astra Museum, 2012, p. 41.

²⁵ Nicolae Turcan, „Sfântul Dionisie Areopagitul în contextul filosofiei” în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Theologia Orthodoxa*, an LV, număr 2/2010, p. 180.

²⁶ Constantin Voicu, *Patrologie și literatură postpatristică*, volum III, p. 8.

²⁷ Ioan G. Coman, *Patrologie*, p. 179.

²⁸ Constantin Voicu, *Patrologie și literatură postpatristică*, volum III, p. 8.

„The Importance of Holy Dionysius the Areopagite and his theological teachings in today's perspective”, *Astra Salvensis*, II, 4, p. 123-135

Ipoteza siriană este contrazisă și de puternica influență platonistă asupra teologiei și filosofiei lui Dionisie, dar și de folosirea de către acesta a terminologiei sinoadelor III și IV Ecumenic (431–Efes și 451–Calcedon). Dacă Dionisie ar fi fost sirian, ar fi aparținut unei comunități creștine necalcedoniene și nu ar fi făcut nici măcar referire la cel de-a patrulea sinod ecumenic, sau cel mult s-ar fi mulțumit să le condamne și să arunce cu afirmații incendiare în acele formulări, însă după cum se poate observa, el vorbește foarte echilibrat cu privire la această problemă și nu dă semne că ar subscrie unei alte doctrine decât celei sinodale.

E adevărat, s-a speculat că nu ar fi fost foarte decis cu privire la orientarea sa antimonofizită și că ar fi folosit o expresie monoenergistă în scrierile sale,²⁹ lucruri despre care am vorbit și noi mai sus, însă aceste speculații nu dovedesc contrariul afirmațiilor noastre. Este vorba doar despre o folosire izolată, asupra căreia el nu revine, ceea ce ne face să credem că este vorba fie despre o greșeală strecurată în operă, fie despre o inserție ce s-a dorit incriminatoare în opera lui, fie despre o greșeală a unui copist, cum de altfel mai sunt întâlnite astfel de elemente în operele patristice.

O altă ipoteză identitară, importantă și ea, ce-i drept mai recentă decât cele anterior menționate, dar care nu s-a bucurat însă de același ecou la nivel internațional, este cea aparținând preotului și istoricului bisericesc al secolului trecut, George Drăguliu. Acesta susține că în mod cert și fără niciun dubiu, Dionisie, despre care s-a scris și vorbit atâta, acest părinte al *umanismului gândirii patristice*³⁰ este unul și același cu părintele cronologiei creștine,³¹ care, spre deosebire de el, a primit supranumele de Exiguul.³² Veridicitatea unei astfel de ipoteze ar fi avut cu certitudine un ecou și o importanță aparte, cu precădere pentru teologia românească, dat fiind faptul că originile acestuia sunt, după câte se pare, dobrogene, și că, chiar și fără a fi identic cu omonimul său, este un personaj deosebit de important, ori aceasta i-ar fi sporit importanța și prestigiul. Din nefericire însă, nici această ipoteză, pe care autorul încearcă să o argumenteze și chiar reușește să surprindă anumite aspecte interesante și fațete insuficient reliefate de discursul istoriografic și teologic al vremii, nu beneficiază

²⁹ *Ibidem*, p. 9.

³⁰ Bogdan Baghiu, „Logos și filosofia istoriei în abordările contemporane ale gândirii patristice”, în *Revista Română de Studii Culturale*, număr 1-2/2004, p. 108.

³¹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2006, p. 43.

³² Gheorghe Drăguliu, *Identitatea lui Dionisie Pseudo-Areopagitul*, p. 7; Idem, *Sfântul Dionisie Smeritul și Areopagitul*, p. 15, 18, 19, *passim*; Idem, „L'identite de le Denys Pseudo Areopagite avec l'hermoine Denys le Petit (Exiguus)”, pp. 180-184.

de suficiente informații, care să-i certifice acestui mare maestru al simbolului și conceptului³³ identitatea scitică.

În aceste condiții, observăm că Dionisie Pseudo-Areopagitul nu se poate identifica nici cu personajul care l-a întâlnit pe Apostolul Pavel în Areopag și a cărui convertire este pomenită în *Faptele Apostolilor*, capitoul 16,³⁴ nici cu Isidor de Sevilla, în ciuda similitudinilor conceptuale și ideologice, nici cu Dionisie din Gaza și nici cu Dionisie Exiguul, argumentele nefiind suficiente pentru niciuna dintre situații și nereușind să elucideze dilema numelui, originii și mediului în care a trăit și activat acest ilustru bărbat al secolelor al cincilea și al șaselea.

Identitatea lui rămâne așadar una știută doar de el și de Dumnezeu, misterul ce planează în jurul numelui său nefăcând altceva decât să-i sporească faima și importanța,³⁵ care de altfel se clădesc nu pe nume și identitate, ci pe operă și concept și care nu pot fi contestate nici într-un mod. Cine știe, poate e rodul lucrării divine acest mister ce întregeste plenitudinea de mistere ce ne înconjoară³⁶ și ne definesc atât din punct de vedere identitar, cât și din punct de vedere mistic sau prin prisma altor aspecte.³⁷

Ce-i drept însă, argumentele enunțate de către susținătorii fiecăruia dintre ipotezele enunțate aici sunt frumoase și interesante,³⁸ dovedind profesionalismul autorilor care le-au structurat, și pasiunea pe care au depus-o în rezolvarea acestei probleme, în ciuda rolului ei secundar, și scoțând la lumină noi aspecte insuficient reliefate³⁹ și evidențiate până atunci cu privire la stilul și consistența informațională a operei lui și a celor cu care ideile lui se aseamănă sau a particularităților sale și a omonimelor lui, cu care se încearcă identificarea sa, din pricina acestui aspect.

Opera:

După cum era firesc, un personaj atât de important, care a marcat teologia și spiritualitatea vremii sale, dar și a secolelor următoare, a avut o operă

---

³³ Cf. Daniel Hanc, „Schimbarea la Față”, icoană cardinală a Tradiției”, în *Tabor*, anul I, mai, număr 2, Cluj-Napoca, 2007, p. 60.

³⁴ Rene Roques, „Denys l'Areopagite (le Pseudo)”, dans vol. *Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique et histoire*, vol. III, Paris, Beauchamps, 1954, p. 244.

³⁵ Ciprian Iulian Toroczkai, *Tradiția patristică*, p. 41.

³⁶ Gherasim Timuș, „Dionisie Areopagitul”, în *Dicționarul aghiografic cuprinzând pe scurt viețile sfinților*, p. 214.

³⁷ Lars Thunenberg, *Antropologia teologică a Sfântului Maxim Mărturisitorul*, traducere Anca Popescu, București, Editura Sofia, 2005, p. 45.

³⁸ Alina Cristina Druță, „Funcția persuasivă a artei oratorice. Sfântul Dionisie Areopagitul și cunoașterea ierarhiei cerești cu ajutorul simbolurilor”, în volumul *Text și discurs religios*, volum II, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, p. 253.

³⁹ Rene Roques, „Denys l'Areopagite (le Pseudo)”, p. 246.

„The Importance of Holy Dionysius the Areopagite and his theological teachings in today's perspective”, *Astra Salvensis*, II, 4, p. 123-135

aparte, prodigioasă atât prin cantitate, cât și prin consistență și profunzime. Ea este compusă din patru lucrări, destul de ample ca întindere, și zece scrisori, ce au supraviețuit de-a lungul timpului sub numele de *Corpus Dionysiacum*.⁴⁰

Cea dintâi dintre acestea este cea intitulată *Despre ierarhia cerească*⁴¹ și se găsește și în limba română, prin bunăvoința neobositului teolog Dumitru Stăniloae, care s-a ocupat cu traducerea ei.⁴² Ea este împărțită în 15 capitole, în care, din punct de vedere teologic, se vorbește despre îndumnezeirea omului în trei trepte: purificarea, iluminarea și desăvârșirea.⁴³ De asemenea, în cadrul operei, autorul vorbește și despre îngeri, pe care-i împarte în nouă cete,⁴⁴ segmentate la rândul lor în trei triade, după cum urmează: în cea dintâi – Heruvimi, Serafimi, Tronuri, în ce-a de-a doua, Domnii, Puteri și Stăpâniri, iar în cea de-a treia Principii (începătorii), Arhangheli și Îngeri.⁴⁵

O altă operă importantă componentă a corpusului despre care am vorbit, este și cea intitulată *Despre ierarhia bisericească*, tradusă și ea în limba română de autorul mai-sus pomenit.⁴⁶ Caracterizând în linii mari această operă, un patrolog occidental spune despre conținutul ei: „Ierarhia bisericească, în șapte capitole, stabilește înainte de toate (cap. I) o paralelă între ierarhia terestră și cea angelică, a cărei imagine este cea dintâi. Se trece apoi la descrierea și interpretarea alegorică a funcțiilor liturgice ale inițierii unui nou adept al religiei creștine (cap. II), al slujbei și Euharistiei (cap. III), ale miruirii cu ulei sfințit (cap. IV), ale hirotonirii episcopilor, preoților și ajutoarelor lor (cap. V), ale consacrării călugărilor, ordinul superior al „inițiaților”, și ale diferitelor rituri funebre (cap. VII)”.⁴⁷

⁴⁰ Scrierile dionisiene au circulat sub forma unui corpus (*Corpus Dionysiacum*), alcătuit din 14 scrieri, sub formă epistolară adresate unor personaje apostolice sau din anturajul lor nemijlocit: patru veritabile tratate adresate lui Timotei și tratând *Despre ierarhia cerească*, *Despre ierarhia bisericească*, *Despre numirile divine* și *Despre teologia mistică*, urmate de alte zece piese („epistole”), de dimensiuni mai mici pe diverse teme (patru adresate monahului Gaius, una diaconului Dorotei, un preotului Sopater, alta episcopului Policarp, una monahului Demofil, una episcopului Tit și ultima apostolului Ioan). Ioan Ică jr, *De la Dionisie Areopagitul*, p. 133; Constantin Voicu, *Patrologie și literatură postpatristică*, volum III, p. 9; Ioan G. Coman, *Patrologie*, p. 179.

⁴¹ Constantin Voicu, *Patrologie și literatură postpatristică*, volum III, p. 9; Ioan G. Coman, *Patrologie*, p. 179. La Claudio Moreschini, ea se găsește doar sub numele de *Ierarhia cerească*: Claudio Moreschini, *Istoria filosofiei patristice*, p. 681.

⁴² Sfântul Dionisie Areopagitul, *Opere complete*, pp. 13-70.

⁴³ Constantin Voicu, *Patrologie și literatură postpatristică*, volum III, p. 10. Ioan G. Coman, *Patrologie*, p. 179.

⁴⁴ Claudio Moreschini, *Istoria filosofiei patristice*, p. 681. Constantin Voicu, *Patrologie și literatură postpatristică*, volum III, p. 10. Ioan G. Coman, *Patrologie*, p. 179.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 179. Constantin Voicu, *Patrologie și literatură postpatristică*, volum III, p. 10. Cf. Corneliu Zăvoianu, „Învățătura despre ierarhia bisericească la Dionisie-Pseudo-Areopagitul”, în *Studii Teologice*, număr 9-10/1978, p. 638.

⁴⁶ Sfântul Dionisie Areopagitul, *Opere complete*, pp. 71-1010.

⁴⁷ Claudio Moreschini, *Istoria filosofiei patristice*, p. 681.

Deosebit de importante aici sunt ideea conform căreia ierarhia pământească nu este altceva decât o reflectare a celei cerești,⁴⁸ dar și descrierile liturgice de mare profunzime și frumusețe. De altfel, cu privire la aceasta este deosebit de importantă opera lui Dionisie, care atestă existența într-o formă similară celei de astăzi a Tainei Botezului, a celei a Mirului și a celei Euharistice,⁴⁹ dar și a funcțiilor liturgice ale episcopului, precum și a frumuseții și bogăției cultului bisericesc, care încă din timpul său se săvârșea într-o formă ce nu este cu mult diferită de cea de astăzi. Pe de altă parte și din punct de vedere filosofic, opera este importantă prin ideile privitoare la ordine, la îngeri, ea reliefând influențe ale clasicilor, cărora li s-au suprapus ideile creștine.

Ce-a de-a treia din cele patru lucrări mai ample ale lui Dionisie este intitulată *Despre numele divine*⁵⁰. Ea este împărțită în 13 capitole⁵¹ și este conform cercetătorilor, cel mai lung dintre tratatele corpusului.⁵² Caracterizând pe scurt conținutul acesteia, patrologul contemporan Constantin Voicu spune: „Despre numirile divine explică numele divine din Sfânta Scriptură și arată ce se poate deduce din ele despre ființa lui Dumnezeu. Aceste nume nu exprimă ființa lui Dumnezeu, ci sunt numai atribute. Numele se aplică atât firii, cât și Persoanelor divine”.⁵³

Dincolo de această prezentare succintă, trebuie apodictic precizat faptul că această operă se distinge prin profunzimea stilului și a abordării și prin ideile pe care le aduce cu privire la numirile și ființa divină. De exemplu: „Capitolul I insistă asupra transcendenței absolute a lui Dumnezeu față de toate ființele și, prin urmare, asupra incognoscibilității și inefabilității sale”.⁵⁴

---

⁴⁸ Mircea Nișcoveanu, „Teologia lui Pseudo-Dionisie Areopagitul în opera *Despre numele divine*”, în *Orthodoxia*, număr 2/1964, p. 251. Gheorghe I. Drăguliu, „Eclesiologia tratatelor areopagitice și importanța ei pentru ecumenismul contemporan. Teză de doctorat în teologie”, în *Studii Teologice*, număr 1-4/1979, p. 62.

⁴⁹ Pentru o prezentare mai aprofundată a felului în care se regăsește pachetul celor trei Taine inițiatice în această operă a lui Dionisie și pentru reliefaarea similitudinilor ritualurilor lor cu cele contemporane, a se vedea: Iuliu-Marius Morariu, „Botezul, Euharistia și Taina Mirului în gândirea lui Dionisie Areopagitul”, în *Slova creștină*, Baia Mare, 15 iulie 2012 (<http://slova-crestina.ro/botezul-euharistia-si-taina-mirului-in-gandirea-lui-dionisie-areopagitul-2012-07-15/>) accesat în data de 15. 06. 2013.

⁵⁰ Ea se găsește tradusă și în limba română, tot de către părintele Dumitru Stăniloae, în cadrul aceluiași volum. A se vedea: Sfântul Dionisie Areopagitul, *Opere complete*, pp. 134-176.

⁵¹ Ioan G. Coman, *Patrologie*, p. 179.

⁵² Claudio Moreschini, *Istoria filosofiei patristice.*, p. 682.

⁵³ Constantin Voicu, *Patrologie și literatură postpatristică*, volum III, p. 9. Cf. Ioan G. Coman, *Scriptori bisericești din epoca străromână*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1979, p. 272.

⁵⁴ Claudio Moreschini, *Istoria filosofiei patristice*, p. 682.

„The Importance of Holy Dionysius the Areopagite and his theological teachings in today's perspective”, *Astra Salvensis*, II, 4, p. 123-135

La fel de interesante sunt și pasajele în care precizează că numirile divine se referă atât la Persoanele cât și la ființa divină (cap. II),⁵⁵ cele în care vorbește despre importanța rugăciunii (cap. III), cel următor, în care vorbește despre principiul prim ca bine, influențat fiind atât de filosofia platonice, cea neoplatonică⁵⁶ cât și de Proclus,⁵⁷ cele în care vorbește despre ființă, înțelepciune, inteligență, rațiune și celelalte calități ale ființei divine.⁵⁸

Ultima componentă a corpusului și cea mai scurtă din punct de vedere al întinderii⁵⁹ este cea intitulată Despre Teologia mistică, împărțită în cinci capitole.⁶⁰ Aceasta cuprinde, conform specialiștilor: „șase meditații în legătură cu neputința noastră de a determina, fie prin termeni pozitivi, fie prin termeni negativi, calitățile superioare ale lui Dumnezeu, încă vii fiind, prin unirea extatică (cunoașterea apofatică)”⁶¹.

Cunoașterea lui Dumnezeu despre care autorul vorbește aici este superioară celei prezentate în tratatul Despre numele divine. Aceasta, după cum arată specialiștii care s-au oprit asupra operei lui și au analizat-o: „E o cunoaștere care unește sufletul cu Dumnezeu prin rugăciune, tăcere și negația desăvârșirilor din lumea creată.”⁶² E o cunoaștere apofatică, adică prin negație.”⁶³

⁵⁵ Constantin Voicu, *Patrologie și literatură postpatristică*, volum III, p. 9. Claudio Moreschini, *Istoria filosofiei patristice*, p. 682.

⁵⁶ Cf. Gabriel Chindea, *Paradoxul transcendenței la Aristotel și Plotin*, București, Editura Humanitas, 2008, p. 9. De altfel, și alți teologi vor fi influențați de-a lungul vremii de filosofia platonice, folosindu-se de instrumentarul terminologic și metodologic al acestor sisteme. Exemple în acest sens sunt, Justin Martirul și Origen, marele conducător al școlii catehetice alexandrine din cel de-a treilea secol al erei noastre. A se vedea: Sfântul Justin Martirul și Filosoful, „Dialog cu iudeul Trifon”, traducere Olimp Căciulă, volum *Apologeți de limba greacă*, colecția *Părinți și Scriitori Bisericești*, volum 2, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1980, p. 94; Origen, *Despre principii*, traducere Teodor Bodogae, volum *Scriseri alese-parte a treia*, colecția *Părinți și Scriitori Bisericești*, volum 8, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1982, p. 47. Cf. Serghei Nikolaevic Bulgakov, *Ortodoxia*, traducere Nicolae Grosu, București, Editura Paideia, 1997, p. 134, care, influențat de Origen și de sistemele filosofice, a ajuns, asemeni lui, să intre în vizorul autorităților eclesiastice și să fie condamnat de către acestea pentru că susținea cvadripersonalitatea ființei divine (tetradă-introduse și Sophia).

⁵⁷ Claudio Moreschini, *Istoria filosofiei patristice*, p. 682.

⁵⁸ Cf. Nicolae Fer, „Cunoașterea lui Dumnezeu la Pseudo-Dionisie Areopagitul”, în *Glasul Bisericii*, număr 1-2/1971, p. 102. Cf. Gheorghe Angelescu, „Timp, veșnicie și eternitate în Corpus Areopagiticum”, în *Mitropolia Olteniei*, număr 3-5/1995, p. 64.

⁵⁹ Claudio Moreschini, *Istoria filosofiei patristice*, p. 683.

⁶⁰ Ioan G. Coman, *Patrologie*, p. 179.

⁶¹ Constantin Voicu, *Patrologie și literatură postpatristică*, volum III, p. 10.

⁶² Cf. Marius Telea, „Unele probleme teologice în opera lui Dionisie Pseudo-Areopagitul”, în *Orizonturi teologice*, 2/2000, p. 95.

⁶³ Ioan G. Coman, *Patrologie*, p. 179. Cu privire la conținut, Moreschini spune: *Capitolul I reamintește că unirea cu Dumnezeu este o experiență care, lăsând deoparte activitatea senzorială și intelectuală,*

Acestea sunt așadar marile teme abordate de misticul răsăritean Dionisie în corpul său cvadripartit. Atât ierarhia cerească, cât și cea pământescă, numirile divine și cunoașterea lui Dumnezeu, cât și teologia liturgică sau cea sacramentală îi sunt tributare lui Dionisie pentru opiniile lui, pentru contribuțiile exegetice sau pentru vestigiile arheologico-teologice pe care le pune în fața cititorilor săi. Pe de altă parte, trebuie menționat faptul că, asemeni altor opere teologice ale unor autori mai vechi sau mai noi ca el, și în cadrul tratatelor sale se regăsesc influențe din filosofia neoplatonică, din filosofi contemporani lui sau mai vechi, cărora el le dă fie interpretări creștine, fie le suprapune concepții teologice.

Dincolo de cele patru opere însă, *publicistica dionisiană*, dacă ne este permis să o numim așa, mai reunește și zece scrisori. Dintre acestea, primele patru sunt adresate călugărului Caius, cea de-a cincea liturgului Dorotei, a șasea îi este destinată preotului Sosipatru, a șaptea episcopului Policarp, a opta călugărului Demofil, a noua episcopului Tit, iar cea de-a zecea, apostolului Ioan.⁶⁴ Din punct de vedere al mesajului și al conținutului, trebuie menționat faptul că ele reunesc elemente de teologie morală, dogmatică dar și chestiuni de practică bisericească.⁶⁵ Rezumând pe scurt conținutul fiecărei scrisori, un patrolog contemporan spune: „Din cele zece scrisori, prima face să coincidă cunoașterea lui Dumnezeu cu necunoașterea sa. A doua consideră principiul prim mai presus de divinitate și de bine. A treia precizează că natura divină a lui Iisus rămâne ascunsă și după întruparea Sa. A patra afirmă că Iisus întrupat este om adevărat, dar că, în același timp, rămâne natură divină, după cum ne arată lucrarea sa. A cincea reia tema întinericului divin, în care trebuie să pătrundă cine vrea să ajungă la cunoașterea lui Dumnezeu. A șasea ne îndeamnă stăruitor să rămânem neclintiți întru adevăr, fără să ne risipim în respingerea erorilor altuia. A șaptea afirmă că demonstrarea adevărului este pentru a respinge tezele contrare și prezintă o interpretare a eclipsei de soare petrecute în momentul morții lui Cristos, confirmând „falsitatea” voitei vechimi a scrierilor lui Dionisie. A opta elogiază blândețea și îl evocă pe monahul Demofil, care, criticând un preot, nu a respectat ordinea ierarhică a Bisericii, în care criticile pot să fie formulate numai

---

*confirmă validitatea teologiei pozitive și negative, așează divinitatea supremă mai presus de orice afirmație și negație, de orice cuvânt și gând, afirmă că Dumnezeu li se arată celor care se adâncesc în întinericul incognoscibilității Sale, așa cum a făcut cu Moise în Sinai, și identifică cunoașterea care se poate avea despre Dumnezeu cu necunoașterea Sa. Capitulul II consideră întinericul mistic drept expresie a necunoașterii lui Dumnezeu, care este totuna cu cunoașterea sa și specifică rolurile teologiei pozitive și ale celei negative. Capitulul III interpretează intrarea în întineric ca absență totală a cuvântului și a gândului, caracteristică unirii cu Dumnezeu. Capitolele IV și V scot în relief transcendența lui Dumnezeu față de orice obiect sensibil și față de orice concept inteligibil. Claudio Moreschini, *Istoriei filosofiei patristice*, p. 683.*

⁶⁴ Ioan G. Coman, *Patrologie*, p. 180.

⁶⁵ Constantin Voicu, *Patrologie și literatură postpatristică, vol. III*, p. 12.

„The Importance of Holy Dionysius the Areopagite and his theological teachings in today's perspective”, *Astra Salvensis*, II, 4, p. 123-135

de membrii superiori, nu și de cei inferiori.⁶⁶ A noua vorbește despre simbolismul din Scriptură și despre divinitatea care rămâne transcendentă, manifestându-se totuși prin ființe. A zecea îi prezice Sfântului Ioan Evanghelistul sfârșitul întemnițării lui în Patmos și reîntoarcerea în Asia”.⁶⁷

Acesta este așadar corpusul dinonisian. Prodigios din punct de vedere al volumului și al consistenței, profund din punct de vedere al enunțurilor, îndrăzneț din punct de vedere al formulării ipotezelor și bine documentat, după cum îl vădesc atât influențele din filosofie, cât și cele teologice, el rămâne referențial atât pentru istoria teologiei, cu precădere cea a dogmelor și patrologie, cât și pentru filosofie, care îl folosește adesea și îi analizează ipotezele.

---

⁶⁶ Cf. Gheorghe Drăgulin, „Enigma «Epistolei a VIII-a» pseudoareopagitice și o posibilă elucidare a ei din perspectiva teologiei ortodoxe. Irenism și premise areopagitice de cunoaștere religioasă autentică”, în *Credința Ortodoxă*, număr 2/1996, pp. 49-72, pentru o analiză amplă și bine documentată a scrisorii.

⁶⁷ Claudio Moreschini, *Istoria filosofiei patristice*, p. 683.